

Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Kaperskiego, Londyn, 8 sierpnia 1945 r.

(DzU z 1947 r. nr 63, poz. 367)

Porozumienie pomiędzy Rządem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki, Rządem Tymczasowym Republiki Francuskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych osi europejskiej.

Wobec tego, że Narody Zjednoczone kilkakrotnie oświadczały, że leży w ich zamiarach pociągnięcie przestępców wojennych do odpowiedzialności;

i wobec tego, że Deklaracja Moskiewska z dnia 30 października 1943 r., mówiąc o okrucieństwach niemieckich w okupowanej Europie, stwierdziła, że ci oficerowie i żołnierze niemieccy oraz członkowie partii narodowosocjalistycznej, którzy ponoszą odpowiedzialność za okrucieństwa i zbrodnie albo którzy brali w nich udział za swą zgodą, będą odesłani do krajów, gdzie popełnili swoje wstrętne czyny, żeby być osądzonymi i ukaranymi stosownie do ustaw tych oswobodzonych krajów i wolnych rządów, które tam będą utworzone;

i wobec tego, że ta Deklaracja została wydana bez przesądzania sprawy głównych przestępców, których czyny przestępne nie dadzą się powiązać z żadną określoną miejscowością i którzy ulegną karze na podstawie wspólnej decyzji rządów sprzymierzonych;

otóż więc Rząd Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Rząd Stanów Zjednoczonych Ameryki, Rząd Tymczasowy Republiki Francuskiej i Rząd Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (w dalszym ciągu oznaczani jako "sygnatariusze"), działający w interesie wszystkich Narodów Zjednoczonych, za pośrednictwem swych przedstawicieli, należycie w tym celu upoważnionych, podpisały niniejsze Porozumienie.

Artykuł I

Po naradzeniu się z Radą Kontroli w Niemczech, utworzy się Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla sądenia przestępców wojennych, których czyny przestępne nie dadzą się powiązać z żadną określoną miejscowością, niezależnie od tego, czy będą oni oskarżeni indywidualnie, albo jako członkowie organizacji lub grup, albo w jednym i drugim charakterze.

Artykuł II

Ustrój, kompetencje i procedura Międzynarodowego Trybunału Wojskowego będą ustalone w Karcie dołączonej do niniejszego Porozumienia i będącej jego częścią nieodłączną.

Artykuł III

Każdy z sygnatariuszy poczyni niezbędne kroki, żeby oddać do dyspozycji w celu zbadania zarzutów i osądzenia tych głównych przestępców wojennych, którzy są w jego rękach i mają być sądzeni przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy. Sygnatariusze uczynią również wszystko, co będą mogli, żeby oddać do dyspozycji w celu zbadania zarzutów i osądzenia przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy tych spośród głównych przestępców wojennych, którzy nie znajdują się na terytorium żadnego z sygnatariuszy.

Artykuł IV

Nic w niniejszym Porozumieniu nie uchybia postanowieniom, zawartym w Deklaracji Moskiewskiej, dotyczącym odesłania przestępców wojennych do krajów, gdzie popełnili swoje zbrodnie.

Niniejszy dokument został udostępniony dzięki uprzejmości Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Biura Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża - www.pck.org.pl

Artykuł V

Każdy z Rządów Narodów Zjednoczonych może przystąpić do niniejszego Porozumienia, zawiadamiając o tym drogą dyplomatyczną Rząd Zjednoczonego Królestwa, który powiadomi o takim przystąpieniu inne Rządy podpisujące i przystępujące.

Artykuł VI

Nic w niniejszym Porozumieniu nie uchybia jurysdykcji lub władzy jakiegokolwiek sądu narodowego lub okupacyjnego, który już istnieje albo może być w przyszłości utworzony na jakim bądź terytorium sojuszniczym lub w Niemczech w celu sądenia przestępców wojennych.

Artykuł VII

Porozumienie niniejsze wejdzie w życie w dniu podpisania i pozostanie w mocy w ciągu jednego roku; później będzie obowiązywało w dalszym ciągu dopóty, dopóki którykolwiek z sygnatariuszy nie skorzysta ze swego prawa i nie zawiadomi w drodze dyplomatycznej na miesiąc naprzód o swym zamiarze położenia mu kresu. Wygaśnięcie Porozumienia nie unieważnia żadnych czynności już dokonanych ani już osiągniętych wyników na podstawie niniejszego Porozumienia.

Na dowód czego niżej wymienieni podpisali niniejsze Porozumienie.

Sporządzono w czterech egzemplarzach w Londynie dnia 8 sierpnia 1945, każdy w języku angielskim, francuskim i rosyjskim, przy czym każdy tekst jest jednakowo miarodajny.

Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, Londyn, 8 sierpnia 1945 r.

I. Ustrój Międzynarodowego Trybunału Wojskowego

Artykuł I

W wykonaniu postanowień Porozumienia, podpisanego w dniu 8 sierpnia 1945 r. przez Rząd Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Rząd Stanów Zjednoczonych Ameryki, Rząd Tymczasowy Republiki Francuskiej i Rząd Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, będzie utworzony Międzynarodowy Trybunał Wojskowy (w dalszym ciągu oznaczany jako "Trybunał") dla sprawiedliwego i szybkiego osądzenia i ukarania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej.

Artykuł II

Trybunał będzie się składał z czterech sędziów i czterech zastępców. Każdy z sygnatariuszy zamianuje jednego sędziego i jednego zastępcę. Zastępcy będą obecni, w miarę możliwości, na wszystkich posiedzeniach Trybunału. W przypadku choroby któregoś z członków Trybunału, albo z powodu niemożności wykonywania swych funkcji z jakiego innego względu, zastępca członka wstępuje w jego miejsce.

Artykuł III

Ani Trybunał, ani jego członkowie, ani ich zastępcy nie mogą być zaczepiani przez prokuratora, oskarżonych albo ich doradców. Każdy z sygnatariuszy może odwołać swego członka Trybunału albo jego zastępcę ze względów zdrowotnych lub innego usprawiedliwionego powodu, jednak zastąpić odwołanego członka podczas trwania procesu może tylko jego zastępca.

Artykuł IV

- a) Do utworzenia koniecznego quorum wymagana jest obecność czterech członków Trybunału albo zastępców członków nieobecnych.

Niniejszy dokument został udostępniony dzięki uprzejmości Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Biura Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża - www.pck.org.pl

- b) Zanim rozpocznie się jakikolwiek proces członkowie Trybunału powinni porozumieć się pomiędzy sobą w sprawie wyboru ze swego grona przewodniczącego, który będzie zajmował to stanowisko w ciągu tego procesu, chyba że zapadnie inna uchwała większością głosów co najmniej trzech członków. Dopuszcza się zasadę rotacji w przewodniczeniu na kolejnych procesach. Jednakowoż, jeżeli sesja Trybunału odbywa się na terytorium jednego z czterech państw podpisujących, będzie przewodniczył przedstawiciel tego państwa w Trybunale.
- c) Z zastrzeżeniem powyższego uchwały Trybunału zapadać będą większością głosów, a w razie równości głosów rozstrzyga głos przewodniczącego, zawsze pod warunkiem, że do orzekania w przedmiocie winy i kary potrzebna jest zgoda co najmniej trzech członków Trybunału.

Artykuł V

W razie potrzeby i zależnie od ilości zawisłych spraw, mogą być utworzone inne trybunały; skład, funkcje i procedura każdego trybunału będą identyczne i przepisy niniejszej Karty będą się do nich stosowały.

II. Kompetencja i zasady ogólne

Artykuł VI

Trybunał ustanowiony na mocy Porozumienia wspomnianego w art. 1 niniejszej Karty, mający sądzić i karać głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, władny będzie sądzić i karać osoby, które, działając w interesie państw Osi Europejskiej bądź osobiście, bądź jako członkowie organizacji, popełniły jakiegokolwiek z poniżej wymienionych przestępstw.

Czyny niżej wymienione albo niektóre z nich, podlegają jurysdykcji Trybunału i pociągają za sobą odpowiedzialność osobistą:

- a) **Zbrodnie przeciw pokojowi**, mianowicie: planowanie, przygotowywanie, początkowanie lub prowadzenie wojny napastniczej albo wojny będącej pogwałceniem traktatów, porozumień lub gwarancji międzynarodowych, albo współdziałanie w planie lub zмовie w celu dokonania jednego z wyżej wymienionych czynów;
- b) **Zbrodnie wojenne**, mianowicie: pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych. Takie pogwałcenie będzie obejmowało, ale nie będzie ograniczone do morderstw, złego obchodzenia się lub deportacji na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru, do mordowania lub złego obchodzenia się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu; do zabijania zakładników; do rabunku własności publicznej lub prywatnej; do bezmyślnego burzenia osiedli, miast lub wsi albo do spustoszeń nie usprawiedliwionych koniecznością wojenną;
- c) **Zbrodnie przeciw ludzkości**, mianowicie: morderstwa, wytępienie, obracanie ludzi w niewolników, deportacja i inne czyny nieludzkie, których dopuszczono się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiegokolwiek zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji Trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano.

Przywódcy, organizatorzy, podlegacze i wspólnicy, uczestniczący w układaniu lub wykonaniu wspólnego planu albo zмовy w celu popełnienia jednej z wyżej wymienionych

zbrodni, odpowiadają za wszelkie czyny, których dopuścił się ktokolwiek bądź w związku z wykonaniem takiego planu.

Artykuł VII

Stanowisko urzędowe oskarżonych, czy to jako zwierzchników państwa, czy jako odpowiedzialnych funkcjonariuszy rządowych, nie może powodować uwolnienia ich od odpowiedzialności albo złagodzenia kary.

Artykuł VIII

Okoliczność, że oskarżony działał w wykonaniu rozkazu swego rządu albo swego zwierzchnika, nie zwalnia go od odpowiedzialności; może jednak spowodować złagodzenie kary, o ile Trybunał uzna, że wymaga tego sprawiedliwość.

Artykuł IX

W trakcie procesu jakiego bądź osobnika, będącego członkiem jakiegokolwiek grupy lub organizacji, Trybunał może orzec (w związku z wszelkim czynem, za który osobnik ten został skazany), że ta grupa lub organizacja, której ten osobnik był członkiem, jest organizacją przestępczą.

Po otrzymaniu aktu oskarżenia, Trybunał ogłosi w formie, jaką uzna za stosowną, że oskarżenie zamierza żądać od Trybunału, żeby wydał taką deklarację, i wtedy każdy członek organizacji będzie miał prawo zwrócić się do Trybunału z prośbą o pozwolenie zostania przesłuchanym przez Trybunał na okoliczność charakteru przestępczego tej organizacji. Trybunał będzie władny zgodzić się na ten wniosek albo go odrzucić. W razie zgody Trybunał może ustalić, w jaki sposób petenci mają być reprezentowani i przesłuchani.

Artykuł X

W przypadkach, gdy jakaś grupa lub organizacja będzie uznana przez Trybunał za przestępczą, władze właściwe każdego sygnatariusza będą miały prawo oddać osobników pod sąd krajowy albo okupacyjny za udział w tej grupie albo organizacji.

W takich przypadkach charakter przestępczy takiej grupy lub organizacji będzie uważany za udowodniony i nie będzie podawany w wątpliwość.

Artykuł XI

Każda osoba skazana przez Trybunał może być pociągnięta przed sąd krajowy, wojskowy lub okupacyjny, wzmiankowany w artykule 10 niniejszej Karty, pod zarzutem zbrodni innej niż udział w grupie albo organizacji przestępczej, i sąd taki, po skazaniu jej, może jej wymierzyć karę niezależną i dodatkową do kary wymierzonej przez Trybunał za udział w przestępczej działalności takiej grupy lub organizacji.

Artykuł XII

Trybunał władny będzie wdrożyć postępowanie zaoczne przeciw osobie oskarżonej o zbrodnię wyszczególnioną w artykule 6 niniejszej Karty, o ile nie udało się jej odszukać albo o ile Trybunał z jakiego bądź powodu uzna za konieczne w interesie wymiaru sprawiedliwości przeprowadzić rozprawę w jej nieobecności.

Artykuł XIII

Trybunał ułoży swoje przepisy proceduralne. Przepisy te nie mogą być sprzeczne z postanowieniami niniejszej Karty.

III. Komitet do dochodzenia i ścigania głównych przestępców wojennych

Artykuł XIV

Każdy sygnatariusz wyznaczy głównego oskarżyciela do zbadania zarzutów stawianych głównym przestępcom wojennym i do ich ścigania.

Główni oskarżyciele będą tworzyli komitet w celu:

Niniejszy dokument został udostępniony dzięki uprzejmości Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Biura Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża - www.pck.org.pl

- a) uzgodnienia planu działalności każdego z głównych oskarżycieli i jego personelu;
- b) ustalenia ostatecznego listy głównych przestępców wojennych, którzy mają być sądzeni przez Trybunał;
- c) zatwierdzenia aktu oskarżenia i dokumentów, które będą do niego dołączone;
- d) złożenia Trybunałowi aktu oskarżenia i dołączonych doń dokumentów;
- e) ułożenia i zalecenia Trybunałowi do zatwierdzenia projektu przepisów proceduralnych, przewidzianych przez artykuł 13 niniejszej Karty. Trybunał władny będzie te zalecone przepisy przyjąć z poprawkami lub bez poprawek albo je odrzucić.

Komitet we wszystkich powyższych sprawach będzie decydował większością głosów; wyznaczy on przewodniczącego w trybie odpowiednim i z zachowaniem zasady kolejności. Zastrzega się, że w przypadku równości głosów przy głosowaniu nad tym, czy któryś oskarżony ma być sądzony przez Trybunał oraz o jakie zbrodnie ma być oskarżony, będzie przyjęty wniosek tej strony, która proponowała, żeby dany oskarżony był oddany pod sąd albo żeby oskarżono go o pewne określone zbrodnie.

Artykuł XV

Główni oskarżyciele, działając osobno lub łącznie, podejmują również następujące czynności:

- a) badają, zbierają i składają przed lub na rozprawie wszelkie potrzebne dowody;
- b) przygotowują akt oskarżenia do zatwierdzenia przez Komitet stosownie do postanowień punktu (c) artykułu 14;
- c) przeprowadzają przedwstępne przesłuchanie wszystkich potrzebnych świadków i oskarżonych;
- d) występują na rozprawie jako oskarżyciele publiczni;
- e) wyznaczają przedstawicieli do załatwiania spraw, które mogłyby być im zlecone;
- f) podejmują także inne czynności, które uznają za konieczne w celu przygotowania rozprawy i przeprowadzenia jej.

Rozumie się, że żaden świadek albo oskarżony, będący we władzy którego bądź z sygnatariuszy, nie może mu być odebrany bez jego zgody.

IV. Gwarancje procesowe dla oskarżonych

Artykuł XVI

W celu zapewnienia oskarżonym sprawiedliwego procesu, należy stosować następującą procedurę:

- a) Akt oskarżenia powinien zawierać szczegółowe zarzuty przeciw oskarżonym. Należy doręczyć oskarżonemu dostatecznie wcześniej przed rozprawą egzemplarz aktu oskarżenia i wszystkich dołączonych doń dokumentów, przetłumaczone na zrozumiały dla niego język.
- b) W ciągu badań wstępnych lub na rozprawie oskarżonemu będzie przysługiwało prawo udzielania wszelkich wyjaśnień, stojących w związku ze stawianymi mu zarzutami.
- c) Badania wstępne i rozprawa będą prowadzone lub tłumaczone na język zrozumiały dla oskarżonego.
- d) Oskarżony będzie miał prawo bronić się przed Trybunałem osobiście albo korzystać z pomocy doradcy.
- e) Oskarżony będzie miał prawo osobiście albo za pośrednictwem swego doradcy składać na rozprawie dowody na poparcie swej obrony oraz zadawać pytania każdemu świadkowi, wezwanemu przez oskarżenie.

V. Uprawnienia Trybunału i tryb postępowania

Artykuł XVII

Trybunał będzie władny:

- a) wzywać świadków na rozprawę, zarządzać ich stawianictwa i składanie zeznań oraz zadawać im pytania;
- b) przepytować każdego oskarżonego;
- c) zarządzić składanie dokumentów i innego materiału dowodowego;
- d) odbierać przysięgę od świadków;
- e) wyznaczać funkcjonariuszy do wykonywania wszelkich czynności zarządzonych przez Trybunał, włączając w to prowadzenie przesłuchań w trybie pomocy prawnej.

Artykuł XVIII

Trybunał jest obowiązany:

- a) ściśle ograniczyć rozprawę do możliwie szybkiego wysłuchania materii objętych oskarżeniem;
- b) poczynić ściśle zarządzenia, żeby nie dopuścić do żadnej czynności, która by mogła spowodować nieusprawiedliwioną zwłokę, jak również uchylać wszelkiego rodzaju wnioski i oświadczenia, nie mające związku ze sprawą;
- c) załatwiać w trybie uproszczonym sprawę każdego nieodpowiedniego zachowania się nakładając stosowne kary, włączając w to wykluczenie oskarżonego lub jego obrońcy z niektórych lub wszystkich dalszych stopni postępowania, tak jednak, żeby to nie stało na przeszkodzie zbadaniu zarzutów oskarżenia.

Artykuł XIX

Trybunał nie będzie związany formalistyką postępowania dowodowego. Powinien on przyjąć i stosować procedurę jak najbardziej sprawną i nieformalistyczną i powinien dopuścić każdy dowód, skoro uzna, że ma on znaczenie dla sprawy.

Artykuł XX

Trybunał ma prawo żądać zapoznania się z istotą każdego dowodu, zanim zostanie on złożony, a to w tym celu, żeby móc orzec o jego związku ze sprawą.

Artykuł XXI

Trybunał nie będzie żądał dowodu na fakty powszechnie znane, ale będzie je brał pod sędziowską rozważę. Będzie on również brał pod rozważę oficjalne dokumenty rządowe i sprawozdania Narodów Zjednoczonych, włączając w to akta i dokumenty komitetów utworzonych w różnych krajach sojuszniczych dla badania zbrodni wojennych, jak również protokoły i ustalenia osiągnięte przez wojskowe i inne trybunały każdego z Narodów Zjednoczonych.

Artykuł XXII

Stalą siedzibą Trybunału będzie Berlin. Pierwsze zebrania członków Trybunału i głównych oskarżycieli odbędą się w Berlinie w miejscu wskazanym przez Radę Kontroli dla Niemiec. Pierwsza rozprawa odbędzie się w Norymberdze, a następnie w miejscach ustalonych przez Trybunał.

Artykuł XXIII

Podczas każdej rozprawy może brać udział w oskarżeniu jeden lub więcej głównych oskarżycieli. Funkcje swe główny oskarżyciel może wykonywać osobiście albo za pośrednictwem upoważnionej przez siebie do tego osoby.

Na żądanie oskarżonego funkcje jego obrońcy może spełniać adwokat zawodowy, czyniący zadość warunkom wymaganym w jego kraju do występowania przed sądami, lub każda inna osoba, specjalnie do tego przez Trybunał upoważniona.

Artykuł XXIV

Niniejszy dokument został udostępniony dzięki uprzejmości Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Biura Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża - www.pck.org.pl

Tryb postępowania na rozprawie będzie następujący:

- a) Akt oskarżenia zostanie odczytany na sali sądowej.
- b) Trybunał pyta każdego oskarżonego, czy do winy przyznaje się, czy nie przyznaje.
- c) Wywód wstępny wygłoszą oskarżyciele.
- d) Trybunał pyta oskarżycieli i obronę, czy życzą sobie przedłożyć Trybunałowi dowody i jakiego rodzaju, po czym Trybunał orzeka o dopuszczalności każdego z tych dowodów.
- e) Naprzód będą przesłuchani świadkowie oskarżenia, a potem świadkowie obrony. Następnie oskarżyciele oraz obrońcy mają prawo powołać środki na odparcie tych dowodów; dopuszczenie ich zależy od uznania Trybunału.
- f) Trybunał ma prawo zadawania w każdym czasie pytań każdemu świadkowi i każdemu oskarżonemu.
- g) Oskarżenie i obrona mają prawo zadawać pytania i stawiają krzyżowe pytania każdemu świadkowi i każdemu oskarżonemu składającemu zeznania.
- h) Obrona wygłasza przemówienia końcowe.
- i) Oskarżenie wygłasza przemówienie końcowe.
- j) Każdy oskarżony ma prawo składać oświadczenia przed Trybunałem.
- k) Trybunał ogłasza wyrok z uzasadnieniem.

Artykuł XXV

Wszystkie dokumenty urzędowe powinny być redagowane i cała procedura sądowa powinna się toczyć po angielsku, po francusku, po rosyjsku i w języku oskarżonego. Również taka część protokołów i przewodu sądowego może być przetłumaczona na język kraju, w którym Trybunał zasiada, jak to uzna Trybunał za pożądane w interesie sprawiedliwości i opinii publicznej.

VI. Orzeczenie o winie i karze

Artykuł XXVI

Wyrok Trybunału zarówno skazujący jak i uniewinniający każdego oskarżonego powinien podawać motywy, na których się opiera, jest ostateczny i nie podlega zaskarżeniu.

Artykuł XXVII

Po uznaniu za winnego Trybunał władny jest skazać go na karę śmierci lub wymierzyć mu inną karę, jaką uzna za sprawiedliwą.

Artykuł XXVIII

Jako karę dodatkową Trybunał władny jest orzec odebranie skazanemu wszelkiego skradzionego przezeń majątku w celu przekazania go Radzie Kontroli Niemiec.

Artykuł XXIX

W przypadku skazania wyroki będą wykonywane zgodnie z poleceniami Rady Kontroli Niemiec, która może w każdym czasie złagodzić je lub w inny sposób zmienić, ale nie może ich zaostrzyć. Gdyby w stosunku do któregoś z oskarżonych po skazaniu go i wydaniu wyroku Rada Kontroli Niemiec odkryła nowy dowód, który, w jej mniemaniu, uzasadniałby nowy zarzut przeciwko niemu, Rada zwróci się do Komitetu, ustanowionego na mocy artykułu 14 niniejszej Karty, żądając wdrożenia takiej akcji, jaką on uzna za właściwą w interesie wymiaru sprawiedliwości.

VII. Koszty utrzymania Trybunału i postępowania

Artykuł XXX

Wydatki Trybunału i koszty rozpraw będą pokryte przez sygnatariuszy z funduszków wyasygnowanych na utrzymanie Rady Kontroli Niemiec.

Niniejszy dokument został udostępniony dzięki uprzejmości Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Biura Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża - www.pck.org.pl